

Handreiking loopbaanbegeleiding voor leerlingen met ASS

Handreiking loopbaanbegeleiding voor leerlingen met ASS

Deze handreiking is bedoeld voor docenten, mentoren en decanen in het middelbaar en hoger onderwijs die leerlingen met een autismespectrumstoornis (ASS) begeleiden bij hun loopbaanoriëntatie en studiekeuze.

Steeds meer jongeren met een autismespectrumstoornis (ASS) vinden hun weg naar het mbo en hoger onderwijs. Jongeren met ASS beschikken dikwijls over specifieke talenten die hun studiesucces kunnen bevorderen, maar vaak verlopen de schoolloopbanen van jongeren met ASS moeizamer dan die van andere jongeren. Passende begeleiding bij de loopbaanoriëntatie van deze leerlingen zal de kans op succes in de vervolgopleiding vergroten.

In deze handreiking komen de volgende onderwerpen aan bod:

Wat is autismespectrumstoornis (ASS)? Voor een beter begrip van de belevingswereld van jongeren met ASS gaan we eerst in op de kenmerken van deze stoornis.

ASS en loopbaanoriëntatie: aan de hand van de vijf loopbaancompetenties bekijken we welke invloed ASS heeft op het loopbaankeuzeproces.

Tips en handreikingen: per loopbaancompetentie bieden we concrete tips die je kunt inzetten bij het begeleiden van jongeren met ASS bij hun loopbaanoriëntatie en -keuzes.

De handreiking is tot stand gekomen op basis van literatuuronderzoek, interviews met loopbaanbegeleiders uit het voortgezet en hoger onderwijs met ervaring in begeleiding van jongeren met ASS, en interviews met een aantal experts op het gebied van ASS.

Wat is autismespectrumstoornis (ASS)?

Een autismespectrumstoornis (ASS) is een ontwikkelingsstoornis die naar schatting voorkomt bij ongeveer 1% van de bevolking. De manier waarop de stoornis zich manifesteert, kan van persoon tot persoon enorm verschillen. De kern van de stoornis bestaat evenwel uit:

- **problemen in sociale communicatie en interactie**, die soms stroef en onnatuurlijk verloopt. Personen met ASS vertonen soms afwijkend non-verbaal gedrag (door bijvoorbeeld minder oogcontact te maken) en kunnen een verminderde interesse tonen in het aangaan en onderhouden van sociale contacten;
- **starre, zich herhalende gedragspatronen** zoals gehechtheid aan vaste routines en rituelen en een weerstand tegen verandering;
- **specifieke interesses** waaronder een zeer uitgesproken interesse voor een bepaald onderwerp, maar ook het onder- of overreageren op zintuigelijke prikkels of het hebben van een ongewone belangstelling voor zulke prikkels in de omgeving (zoals bijvoorbeeld de verlichting in een ruimte) vallen hieronder.

De ernst van de stoornis wordt aangeduid in niveaus. Bij niveau 1 is er ondersteuning nodig, bij niveau 2 is substantiële ondersteuning nodig en bij niveau 3 is zeer substantiële ondersteuning nodig. Bij dit laatste niveau is er nauwelijks communicatie mogelijk en is deelname aan het reguliere onderwijs uitgesloten. Deze handreiking richt zich op jongeren die te plaatsen zijn in niveau 1 of (soms) niveau 2 van ASS. Deze jongeren hebben een gemiddeld tot begaafd intelligentieniveau.

Voor een beter begrip van de stoornis noemen we hier een aantal (verklaringen voor) kenmerken van ASS die van belang zijn bij het loopbaanoriëntatieproces.

Detailgerichte informatieverwerking

De informatieverwerking van mensen met autisme is sterk detailgericht, waardoor zij moeilijk overzicht verkrijgen op grote hoeveelheden informatie. De wereld wordt ervaren in fragmenten in plaats van als coherent geheel. De behoefte aan structuur, vaste rituelen en routines kunnen een reactie zijn op het leven in een wereld die onveilig voelt. Detailgerichtheid heeft impact op veel aspecten in het leven van mensen met ASS. Het zorgt ervoor dat het nemen van beslissingen erg veel tijd kost, waardoor ook vermijdingsgedrag kan optreden. De focus op details houdt de aandacht vast in het hier-en-nu, waarbij langetermijndoelen uit het oog worden verloren. Daarnaast draagt detailgerichtheid bij aan een verminderd taalbegrip, omdat de context van een woord of zin niet wordt meegewogen. Ook worden termen letterlijk genomen, terwijl we in taal juist vaak gebruik maken van symboliek, spreekwoorden en gezegden. De sociale communicatie en interactie worden hierdoor belemmerd.

Overbelast werkgeheugen

Ons werkgeheugen is de tijdelijke opslagcapaciteit van het brein, waarin we informatie bewerken. Veel mensen met ASS hebben een verhoogde gevoeligheid voor sensorische prikkels, zoals beelden en geluiden. Daarbij komt dat zij een 'interne regisseur' missen die niet-relevante prikkels en informatie direct kan uifilteren. Daardoor raakt het werkgeheugen snel vol, waardoor er minder ruimte is om nieuwe informatie – bijvoorbeeld over studies of beroepen – te kunnen verwerken.

Beperkt inlevingsvermogen

Het vermogen je te kunnen verplaatsen in de ander speelt een belangrijke rol in sociale interactie en communicatie. Het gaat dan om zaken als 'tussen de regels door' lezen, het kunnen afstemmen op de ander en naast de letterlijke informatie ook de sociale en emotionele informatie te kunnen meenemen in de interactie. Deze vermogens zijn niet vanzelfsprekend voor veel mensen met ASS, waardoor sociale interactie soms moeizaam en onnatuurlijk verloopt. Het voorstellingsvermogen dat nodig is om je te kunnen verplaatsen in de ander, is ook nodig om je een beeld te vormen van jezelf in de toekomst. Bijvoorbeeld van hoe je je zou voelen als je timmerman of accountant zou zijn. Een beperkt inlevingsvermogen kan dus een probleem vormen bij de loopbaanoriëntatie van mensen met ASS.

Moeite met langetermijndoelen

Langetermijndoelen worden in de regel behaald door de opeenvolging van een aantal kortetermijndoelen. Dat is niet altijd een lineair proces, vaak is flexibel aanpassen van doelen (finetunen) nodig. Daarbij spelen vaardigheden als het organiseren en plannen van je leven, het controleren van impulsen, het reguleren van emoties en het flexibel kunnen switchen tussen taken en doelen een belangrijke rol. Er zijn aanwijzingen dat deze zogenaamde executieve functies bij mensen met ASS verzwakt zijn, waardoor zij meer moeite hebben met bijvoorbeeld taakinitiatie, het logisch toewerken naar een doel en het switchen naar een 'plan B' als 'plan A' niet lukt.

Loopbaanoriëntatie- en begeleiding

Gezien de bovengenoemde factoren, is het maken van loopbaankeuzes voor jongeren met ASS niet zelden een uitputtend proces dat gepaard gaat met gevoelens van angst en spanning. Hoe kun je deze jongeren het best ondersteunen? Hieronder doen we een aantal handreikingen op basis van de vijf loopbaancompetenties die gangbaar zijn in de loopbaanoriëntatie- en ondersteuning (LOB) van veel scholen en instellingen.

De vijf loopbaancompetenties

Loopbaankeuzes komen tot stand door een complex samenspel van kennis over wat je kunt (kwaliteitenreflectie), wat je wil en wat je drijft (motievenreflectie), en kennis over de mogelijkheden, bijvoorbeeld over de studies die er zijn (werkexploratie). De ontwikkeling van bovengenoemde competenties en het behalen van daarmee samenhangende loopbaandoelen worden ondersteund door de competenties netwerken en loopbaansturing.

Loopbaancompetenties

Meer weten over loopbaancompetenties?

Kijk op www.expertisepuntlob.nl/tools/lob-kennisbank/loopbaancompetenties

Kwaliteitenreflectie en Motievenreflectie

Kwaliteitenreflectie ('wat kan ik') en motievenreflectie ('wat wil ik, wat zijn mijn drijfveren en interesses') vragen om het vermogen na te denken over jezelf en de ervaringen die je hebt gehad. Dat noemen we reflectie.

Veel jongeren met ASS vinden reflecteren lastig. Een van de oorzaken daarvoor is dat veel reflectievragen vrij specifieke, open vragen zijn, zoals: 'Wat vond je van de open dag?' Voor een jongere met ASS is in deze vraag niet direct helder wat je precies wil weten.

Ook voor het benoemen van je kwaliteiten is reflectie nodig. Door uit concrete situaties patronen in je gedrag te herkennen, kun je daaruit bredere eigenschappen, kwaliteiten en de achterliggende verbanden destilleren.

Juist dit abstraheren – jezelf als het ware kunnen overzien – blijkt voor mensen met ASS vaak lastig. Dat maakt ook dat sommige jongeren met ASS weinig inzicht hebben in de uitdagingen die gepaard gaan met hun autismespectrumstoornis. Zij komen dan tot een beroepskeuze (bijvoorbeeld therapeut) die voor jou als begeleider moeilijk te rijmen valt, omdat het slecht aansluit bij de kwaliteiten die je tot nu toe van je leerling hebt gezien. *Probeer daarom altijd te achterhalen wat de drijfveren zijn die de keuze voor een studie of beroep sturen en welke wens daarin besloten ligt.* De keuze voor therapeut kan zijn ingegeven door de wens om goede relaties te kunnen aangaan. Een interesse in psychologie, biologie en bestuurskunde die op het eerste gezicht moeilijk te duiden is, kan voortkomen uit het ideaal van een duurzame wereld. Als de achterliggende wens bekend is, kunnen ook andere routes daarnaartoe verkend worden.

Ga ook na of een loopbaankeuze niet wordt ingegeven door een vertekend beeld van een beroep of studie. Voor personen met ASS is het immers moeilijk om op basis van fragmenten van informatie tot een samenhangend beeld te komen. Daarnaast kan detailgerichtheid ervoor zorgen dat de voorkeur voor een bepaalde studie is gebaseerd op een detail dat niet representatief is voor de studie als geheel.

Bedenk ook dat het zelfbeeld van jongeren met ASS soms negatief gekleurd is door faalervaringen en andere negatieve ervaringen op school. Dit belemmert het vertrouwen van deze jongeren in het herkennen van hun eigen kwaliteiten. Sommige jongeren met ASS maken heel snel een studiekeuze en zijn hierin rotsvast. Dit kan komen door hun beperkte interesses, maar ook door de angst en onzekerheid van het keuzeproces. Een angst die de kop in wordt gedrukt door snel te binden aan een keuze.

Tips voor begeleiding

- **Jongeren met ASS zijn gebaat bij een intensievere vorm van begeleiding.** Er is meer tijd nodig om de voorkeuren en keuzes van een leerling te doorgronden, om te ondersteunen in het herkennen van de eigen talenten, en om te reflecteren op de ervaringen die bijvoorbeeld op een stage of open dag zijn opgedaan.
- **Vermijd tijdsdruk.** Personen met ASS kunnen blokkeren onder tijdsdruk. Het is belangrijk om de druk om te kiezen weg te nemen, bijvoorbeeld door de keuze te relativiseren. Als het gaat om de studiekeuze, is het nemen van een tussenjaar soms een goede oplossing.
- **Bouw aan zelfvertrouwen.** Een deel van de jongeren met ASS kampt met een negatief zelfbeeld. Zicht krijgen op de eigen, unieke talenten is een belangrijk onderdeel van de loopbaanbegeleiding van deze jongeren. Er zijn verschillende manieren om dat te doen.
  - + Betrek anderen, zoals ouders, broers/zussen en medeleerlingen. Zij zijn vaak beter in staat talenten en kwaliteiten te herkennen dan de persoon in kwestie zelf.
  - + Zorg voor een veilige omgeving voor de leerling met ASS om de eigen loopbaanvragen en dilemma's in te brengen en feedback van anderen te ontvangen. Bijvoorbeeld door in kleine, vaste groepjes van leerlingen onder begeleiding van een docent samen te reflecteren en spreken.
  - + Een positief zelfbeeld kan bevorderd worden door leerlingen complimenten (feedback) te geven over vertoond gedrag ('Mooi dat je Hans liet uitpraten'). Nog krachtiger is het om een indirect compliment te bieden waarmee je de leerling zelf aanspoort de eigen talenten te benoemen ('Te gek zeg! Hoe is het je gelukt om ...'). Ook kun je een positieve karakteraanwijzing geven: 'Wow, je moet wel een echte doorzetter zijn om...'. In een loopbaangerichte leeromgeving geeft niet alleen de mentor/decaan op deze wijze feedback maar doet het hele docententeam dat, om zo bij te dragen aan de talentontwikkeling van leerlingen.
- **Zorg voor terugkoppeling.** Schriftelijke reflectie-opdrachten die zelfstandig moeten worden gemaakt, kunnen extra lastig zijn. Bijvoorbeeld omdat het taalgebruik in de opdrachtomschrijving te beeldend of spreekwoordelijk is. Zorg dan voor 'ondertiteling' en ga later na of het is gelukt. Probeer 'onbegeleide reflectie' te vermijden of zorg in ieder geval altijd voor een terugkoppelgesprek.
- **Leg het doel van opdrachten uit.** Jongeren met ASS hebben soms moeite om de relatie tussen specifieke loopbaan-opdrachten (bv. uit een LOB-werkboek) en het uiteindelijke doel (bv. de studiekeuze) te begrijpen. En de opdrachten sluiten niet altijd aan op de ontwikkelfase en loopbaanvragen van de leerling zelf. Dit roept weerstand op. Verhelder wat het doel is van de opdrachten.

Tips voor het voeren van een loopbaangesprek

Praten en sociale interactie vraagt veel van jongeren met ASS. Een goede relatie met de ander, waarbij sprake is van vertrouwen en continuïteit, helpt veel. Een aantal tips:

- Houd voldoende fysieke afstand.
- Ga zo zitten dat wegkijken voor de ander mogelijk is.
- Check of de ander er prettig bij zit. Te veel licht of een kussentje dat net verkeerd ligt kunnen de aandacht van de ander weghouden.
- Geef de ander tijd om 'aan te komen'. Check waar de aandacht nu is en volg de ander in plaats van zelf meteen de regie te pakken. Vraag toestemming om te kunnen beginnen.
- Beperk de tijdsduur van de interactie.
- Stel steeds 1 vraag tegelijkertijd (i.p.v. een heel lijstje met vragen of meervoudige vragen) en voorkom ook dat jij te lang 'zendt'.
- Stel bij voorkeur gesloten vragen (ja-nee vragen) en doseer de hoeveelheid open vragen. Bewaar deze voor de belangrijkste reflectie-onderdelen.
- Geef de ander tijd om tot een antwoord te komen. Als het erg lang duurt, check dan waar de ander is.
- Benoem van tevoren duidelijk het doel van het gesprek, de relatie in het grotere geheel van LOB, waar jullie het concreet over gaan hebben en hoe lang het duurt.
- Beëindig het gesprek met een conclusie en eventueel een huiswerkopdracht (waarmee het doel van het volgende gesprek ook al helder wordt).
- Stuur afspraken of opdrachten ook nog schriftelijk na.

Werkexploratie

Welke beroepen zijn er, welke vaardigheden heb je ervoor nodig, hoe ontwikkelt de arbeidsmarkt zich, hoe ziet een gemiddelde werkdag eruit? Werkexploratie gaat over het verkennen van de mogelijkheden in studie en werk. Dit gebeurt in eerste instantie oppervlakkig, maar wordt daarna (idealiter) gevolgd door een diepere verkenning van een select aantal opties (bijvoorbeeld de keuze tussen een studie Psychologie in Amsterdam of juist Leiden).

De overvloed aan studies, beroepen en andere loopbaanmogelijkheden kan tot verlamming leiden, en dat geldt extra voor jongeren met ASS. Omdat het werkgeheugen van mensen met ASS meestal al vrij vol is, zal de grote hoeveelheid informatie al snel leiden tot overvoering. De neiging tot detailgerichte informatieverwerking versterkt dit effect nog en maakt het onmogelijk een overzichtelijk beeld van de studies of beroepen te krijgen, en van de manier waarop die zich tot elkaar verhouden.

Het is dan ook niet gek dat jongeren met ASS door de bomen het bos niet meer zien. *Richt je begeleiding op het doseren en structureren van informatie en het uitfilteren van irrelevante informatie.*

Een goede werkexploratie is ervaringsgericht. Jongeren met ASS die de neiging hebben binnen hun comfort zone te blijven, zullen hun studie het liefst kiezen uit een folder of website. Maar echte ervaringen, zoals stages of proefstuderen, zorgen voor een reëler beeld en hebben meer impact. In de regel zijn dit nieuwe, spannende ervaringen voor jongeren met ASS. Check na een stagedag of een dagje proefstuderen hoe dit is bevallen en vraag door naar waar dit door komt. Mogelijk hebben details die niets met de studie of het beroep te maken hadden, bijvoorbeeld de verlichting of het rumoer, de ervaring gestuurd.

Tips voor begeleiding:

- **Top-down, niet bottom-up.** Bekijk het studiekeuzeaanbod pas goed als een leerling in grote lijnen al weet welke richting hij of zij op wil. Zo kan er gericht gekeken worden naar een beperkt aantal studies, in plaats van ten onder te gaan in het totale aanbod.
- **Gebruik categorieën.** Websites zoals studiekeuze123.nl en de Keuzegids hebben studies al overzichtelijk geordend in sectoren, zoals 'Recht & bestuur' of 'Gezondheid'. De Keuzegids biedt per opleiding en sector een beschrijving die een overzicht geeft van de hele sector of het beroepenveld. Dit hoeft de leerling dan niet meer zelf te construeren op basis van losse fragmenten van informatie.
- **Let op bij testen.** Er zijn loopbaaninstrumenten die een persoonsprofiel koppelen aan een reeks beroepen. Een voorbeeld hiervan is de SDS. Dat kan helpen om een eerste schifting te maken. Een risico is echter dat een leerling zich te veel gaat vasthouden aan 'wat de test zegt' en het eigen onderzoek te snel afsluit. Bovendien is het belangrijk dat de vraagstelling in loopbaantests ondubbelzinnig is. Als een vraag: 'Zou je een hond willen verzorgen?' eigenlijk staat voor 'Houd je in het algemeen van dieren?', kan het zijn dat een leerling met ASS die stap niet maakt en zich vooral richt op de hond. De testuitslag is dan niet representatief. Het helpt om de test samen met een begeleider te maken die de vragen kan duiden.
- **Aanvullende criteria.** Passend werk of onderwijs omvat voor jongeren met ASS soms andere of aanvullende criteria dan voor jongeren zonder ASS. Het is belangrijk om samen stil te staan bij de factoren die voor hen belangrijk zijn voor succes in studie of werk. Denk aan kenmerken van de opleiding als kleinschaligheid, de mate van vrijheid versus structuur, het zelfstandig of juist in groepjes moeten werken, en of er voorzieningen zijn voor studenten met ASS. Voltijds studeren is voor jongeren met ASS niet altijd haalbaar.

Loopbaansturing

Loopbaansturing gaat over het behalen van (zelf gestelde) loopbaandoelen en de weg daarnaartoe. Misschien droom je van een baan bij een hip bedrijf zoals Apple of Google, maar om daar te komen moet je eerst nog aan je cv werken, netwerkgesprekken voeren en een perfecte sollicitatiebrief schrijven. Ook in het klein, bijvoorbeeld om een goed beeld te krijgen van een bepaalde studie, is loopbaansturing nodig. Loopbaansturing speelt daarmee een belangrijke rol in de loopbaanoriëntatie.

Het proces van loopbaanoriëntatie en de uiteindelijke keuzes is een dynamisch proces dat niet lineair verloopt. De verschillende competenties beïnvloeden elkaar, waardoor doelen en hun planning steeds moeten worden bijgesteld. Dit maakt het proces niet overzichtelijk. Bovendien hebben de meeste jongeren nog niet eerder een dergelijke loopbaankeuze gemaakt, waardoor het lastig is zelfstandig het keuzeprocess vorm te geven. Voor veel jongeren met ASS gaat dit gepaard met gevoelens van angst en spanning, wat vermijding in de hand werkt.

Begeleiding van jongeren met ASS is daarom gericht op het helpen vormgeven en structureren van het pad dat bewandeld moet worden en het omgaan met de angst.

Tips voor begeleiding:

- Help jongeren hun loopbaandoelen op te breken in kleinere, concrete subdoelen. Leg zo nodig de loopbaancompetenties uit, benoem hoe ze samenhangen en maak dit visueel.
- Ondersteun bij het maken van een planning en maak deze planning SMART: specifiek, meetbaar, acceptabel, realistisch en tijdgebonden. Een planning is vooral een koersinstrument dat richting geeft, maar ook steeds bijgesteld moet worden. Niet gehaalde planningen nodigen uit tot onderzoek en het verfijnen van de koers; het niet halen van een planning moet geen nieuwe faalervaring worden!
- Geef samenhang aan: besteed in de planning niet alleen aandacht aan de *wat* (naar een open dag gaan), maar juist ook aan de *hoe* (hoe kom ik er) en aan de *waarom* (de link met het grotere doel: wat wil ik weten, wat ga ik vragen en aan wie). Voorzie de planning ook van een 'plan B' zodat een leerling weet wat hij of zij kan doen als het anders loopt dan voorzien.
- Zorg voor terugkoppeling. Ga na of doelen ook zijn behaald. Soms stagneert een leerling ergens (bijvoorbeeld door angst). Door in contact te blijven, kunnen belemmeringen snel worden opgespoord en kan de leerling in het proces blijven.

- Voor jongeren met ASS kunnen angstgevoelens verminderen als zij zich een voorstelling kunnen maken van wat zij kunnen verwachten. Het sleutelwoord daarbij is voorspelbaarheid. Sommige onderwijsinstellingen hebben op hun site handige filmpjes van wat je op een open dag kunt verwachten, hoe de gebouwen eruitzien, of hoe de route vanaf de metrohalte loopt. Ook kun je in de klas aandacht besteden aan hoe bijvoorbeeld een open dag verloopt, hoe een sollicitatiegesprek verloopt, hoe je een mail opstelt.
- Tijdens een loopbaangesprek kunnen angstgevoelens optreden. Het idee een studie te gaan volgen in een andere stad met nieuwe mensen is een spannend vooruitzicht. Het is belangrijk dat zulke angstgevoelens gewoon benoemd kunnen worden in het gesprek. Angstgevoelens geven immers ook informatie over wat er belemmert in het proces. Wel is het belangrijk dat de angst het niet overneemt. Het inzetten van een ontspanningsoefening (zoals mindfulness) in de begeleiding kan hierin helpen.

Netwerken

Om loopbaandoelen te kunnen verwezenlijken, is het inzetten van je netwerk belangrijk. Een keer een dag meelopen met je oom die politieagent is, op een open dag een gesprek aanknopen met een student van de opleiding, of een bedrijf bellen omdat je daar graag stage wil lopen. Netwerken vraagt om sociale vaardigheden en een portie lef. Maar jongeren met ASS vinden het vaak spannend om deze sociale contacten te leggen, zeker met mensen die zij nog niet kennen. Moeite met interactie vormt immers het hart van de stoornis. Wat kun je doen om jongeren met ASS te ondersteunen in hun netwerkactiviteiten?

- Omdat de drempel om de stap naar buiten toe te maken groot is voor jongeren met ASS, kan het netwerk de school binnengehaald worden. Nodig eens een beroepsbeoefenaar in de klas uit. Verlaag de drempel voor het stellen van vragen door die van tevoren op papier te laten zetten.
- Stel je eigen netwerk beschikbaar voor netwerkgesprekken en zorg voor een warme overdracht. Leg ook alvast contact met de studieadviseur of studentendecaan van de vervolgopleiding. Voor sommige jongeren met ASS is het fijn om al te weten naar wie ze straks toe kunnen gaan als ze vragen hebben.
- Help jongeren met ASS zich een voorstelling te maken van nieuwe situaties. Bespreek in de klas hoe je een gepaste mail opstelt of laat horen hoe een telefoongesprek kan gaan. Bekijk filmpjes van open dagen.
- Moedig jongeren aan om netwerkactiviteiten te ondernemen – in kleine, goed voorbereide stapjes, en complimenteer hen met de stappen die zij hebben ondernomen.

Tot slot

Passende loopbaanbegeleiding vraagt om de vaardigheid goed aan te sluiten op de ander – ongeacht of deze een stoornis heeft of niet. In het geval van jongeren met ASS helpt het daarbij om meer te weten over de stoornis, de belemmeringen die daardoor ontstaan en hoe je daar als begeleider mee om kunt gaan. Jongeren met ASS hebben specifieke kwaliteiten die unieke kansen kunnen bieden in hun loopbaan. Kansen die zij met kundige begeleiding zullen weten te vinden en benutten.

Leergang Loopbaancoaching

Wil je je verder ontwikkelen als loopbaanbegeleider in het onderwijs? De Hogeschool van Amsterdam biedt een leergang Loopbaancoaching die actuele inzichten uit de psychologie verbindt aan loopbaanbegeleiding en de studiekeuzepraktijk.

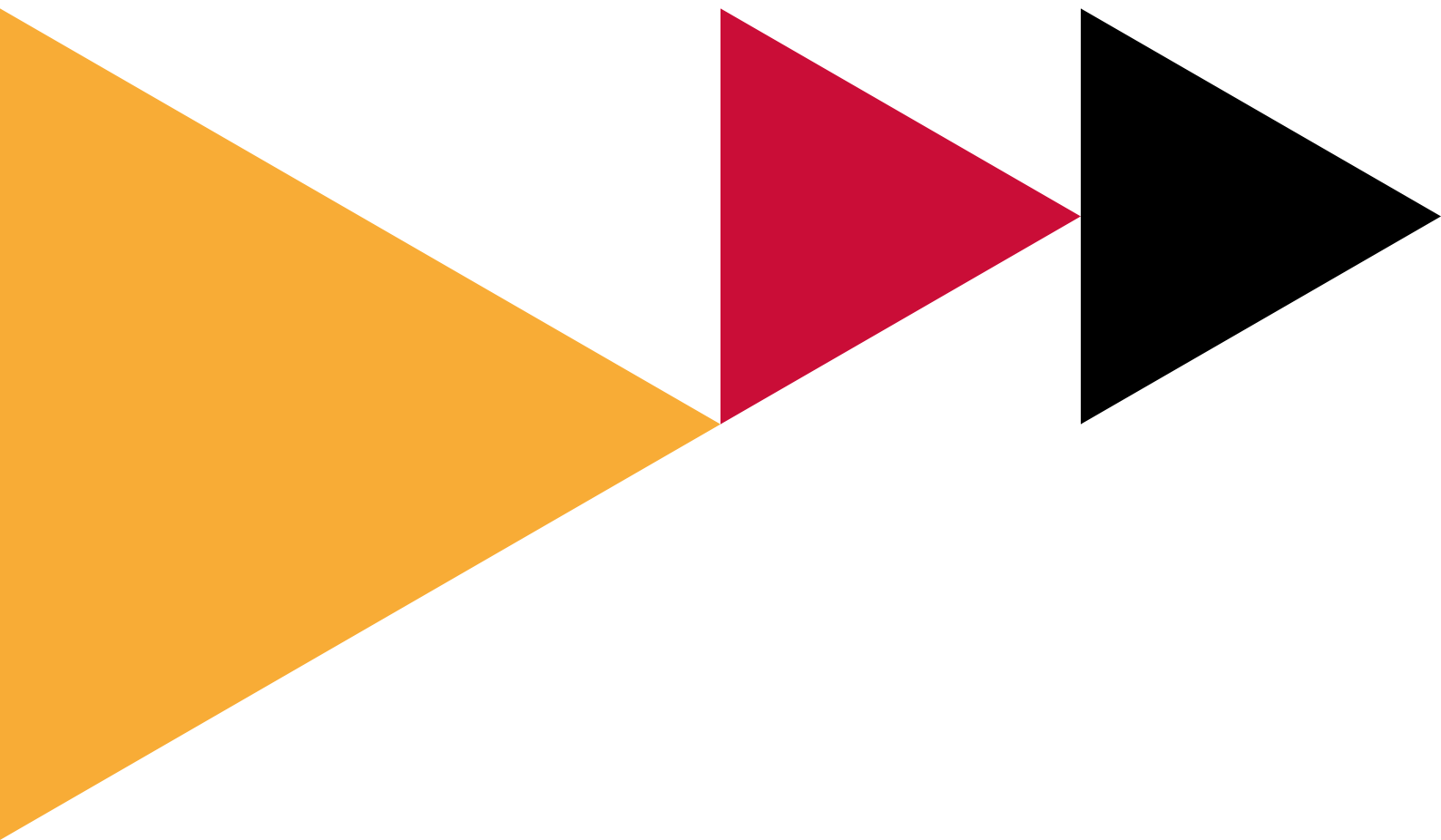
hva.nl/loopbaancoaching

Dankwoord

Deze handreiking had niet tot stand kunnen komen zonder de bereidheid van decanen, studieadviseurs en mentoren om hun ervaringen met leerlingen met ASS te delen. Het was inspirerend te horen met hoeveel passie zij zich inzetten voor hun leerlingen en welke oplossingen zij hebben gevonden om hun leerlingen zo goed mogelijk te ondersteunen bij de keuze voor een vervolgopleiding. Veel dank ook aan de autisme-experts die we hebben gesproken en de meelezers die feedback hebben gegeven op eerdere versies van de handreiking. Tenslotte wil ik Esther Overmars, Isa Staiger en Susan Polak danken voor hun bijdrage aan de totstandkoming van deze handreiking.

Auteur

Daphne Wiersema is als hoofddocent verbonden aan het Lectoraat Kansrijke Scholloopbanen in een Diverse Stad. Daarnaast is zij docent binnen de Leergang Loopbaancoaching van de Hogeschool van Amsterdam. Vragen over de inhoud van deze handreiking? Email: d.v.wiersema@hva.nl

Hogeschool van Amsterdam

Leergang Loopbaancoaching

Wibautstraat 3b

1091 GH Amsterdam

✉ loopbaancoaching@hva.nl